

ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԵՆԻ ՀԱՐՑԵՐԸ «ԲԱԶՄԱՎԷՊ»-ՈՒՄ *
(XIX դար)

ԹԱԹՈՒԼ ԱՍՈՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Մխիթարյան միաբանություն, պարբերական մամուլ, բառապաշար, արևմտահայերեն, գրաբար (հին հայերեն), «Բազմավեպ», քերականություն, լեզվաքաղաքականություն, ուղղագրություն, Վենետիկ:

Մեծ է պարբերական մամուլի դերը հասարակության կյանքում: Այն անմիջականորեն արտացոլում է հասարակական տրամադրությունները, փոխանցում հսկայածավալ տեղեկատվություն, որը ժամանակի ընթացքում վերածվում է պատմական փաստի: Դա հնարավորություն է տալիս «վերականգնելու» անցյալի իրական դիմագիծը: Այդ առումով Մխիթարյանների հիմնած «Տարեգրություն», «Դիտակ Բիզանդեան», «Եղանակ Բիզանդեան» պարբերականները չկարողացան միաբանության գործունեությունը ներկայացնող լիարժեք պարբերականներ դառնալ: Այդ գործառույթը վերապահված էր «Բազմավեպ»-ին (1843 թ.), որը, իր անվանը համապատասխան, կրոնական, պատմական, աշխարհագրական, մշակութային և պարզապես առօրյա-կենցաղային տարաբնույթ նյութեր էր հրատարակում ու մեկնաբանում այնպես, որ սկզբնական շրջանում մտավախություն կար, թե հանդեսը կարող է արժանանալ նախորդների ճակատագրին²: Սակայն ժամանակի ընթացքում «Բազմավեպ»-ը հայ մամուլի պատմության մեջ առանձնացավ իր երկարակեցությամբ և հիմա «հնագույններից մեկն է ամբողջ աշխարհում»³:

Ի սկզբանե որոշարկվում է հանդեսի առաքելությունը: Մասնավորապես «Յառաջարան»-ում ասվում է. «Եւ որովհետև ճշմարիտ ազգասիրութիւնն է մեր առաջին յորդորողը ու քաջալերողը նաև աս աշխատանքիս մէջ, հարկաւ կիմացուի, որ

* Ներկայացվել է 29. X. 2019 թ., գրախոսվել է 01. XI. 2019 թ., ընդունվել է սույագրության 12. XI. 2019 թ.:

¹ Տե՛ս Ս. Շտիկյան. «Բազմավեպ» հանդեսը.– ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1993, № 4:

² Տե՛ս «Արշալոյս արարատեան», 1845, թիվ 166:

³ Փ. Անթաբյան. Վենետիկի Մխիթարյանների հայագիտական գործունեությունը.– ՊԲՀ, 1968, № 4, էջ 32:

ազգային պատմութեան, աշխարհագրութեան, դպրութեան ու մատենագրութեանը վրայ տեղեկութիւններ շատ պիտի գտնուին աս մեր օրագրիս մէջը»⁴: Փաստորեն Մխիթարյանների գործունեության գաղափարական հենքը դարձավ «Ճմարիտ ազգասիրութիւն», որով պայմանավորվեց նաև «Բազմավէպ»-ի հրատարակումը: Պարբերականի հրատարակման առաջին տարվա վերաբերյալ հետևյալ դիտարկումն է արվում. «Ուղիղ և գեղեցիկ դիտավորութիւն, ամենայարմար միջոց, հաստատուն յոյս, անխոնջ աշխատութիւն և ամենէն աւելի Ճմարիտ ազգասիրութիւն. ասոնք եղան Բազմավէպին առաջին տարուանը մէջ մեր առաջին քաջալերող և մխիթարող մտածութիւնը»⁵:

Հանդեսը պարբերաբար անդրադարձել է հայոց լեզվին, մասնավորապէս արևմտահայերենին վերաբերող թե՛ լեզվական, թե՛ արտալեզվական բազմաթիվ հարցերի⁶: Բանն այն է, որ պետականություն չունեցող և այլ պետությունների քաղաքական-տնտեսական գերիշխանության տակ գտնվող հայ ժողովրդի ազգային ինքնության միակ գործոնը լեզուն էր: Մակայն աշխարհով մեկ սփռված լինելն ու արևմտահայերենի զարգացման դանդաղ ընթացքը կարող էին հայությանը կանգնեցնել մայրենի լեզուն կորցնելու վտանգի առաջ: Լեզուն պահպանելու, կանոնարկելու, ապա և զարգացնելու գերխնդիրը հայ մտավորականությանն ստիպում էր դիմել գործնական քայլերի: Համակարգելով «Բազմավէպ»-ում տպագրված նյութերը՝ կարելի է նկատել, որ արծարծվող լեզվական հարցերը, տեսական որոշակի հիմնավորումներով հանդերձ, առավելապէս գործնական ուղղվածություն ունեն՝ նպատակ ունենալով նպաստելու արևմտահայերենի կանոնարկման գործընթացին: Լեզվական երևույթների քննարկման շրջանակը բավական լայն է՝ ուղղագրություն, տառադարձություն, գրապայքարի, ազգային լեզվի մաքրության ու պահպանության, կրթության, դասագրքաստեղծման, լեզվի նկատմամբ հասարակական վերաբերմունքի և այլ հարցեր:

Առաջին նշանակալից քայլն այն էր, որ «Բազմավէպ»-ը ճիշտ լուծեց լեզվի՝ որպէս ընթերցողների հետ հաղորդակցման միջոցի հարցը՝ այն հրատարակելով արևմտահայերեն: Եվ դա այն դեպքում, երբ աշխարհաբարի «հակառակորդներ» կային հենց միաբանության ներսում: Ինչպէս գրում է Ս. Շտիկյանը, քիչ չէին այն մեծությունները, որոնք ««հորդորում-համոզում էին» հայրենակից հայազգիներին «ի գիր արկանել» միայն գրաբարը, քանզի աշխարհաբարը ընդամենը «նամկորեն» էր, և գրաբարի այդպիսի կրթոտ պաշտպաններ ու ջատագովներ ամեննին էլ հազվագյուտ չէին հենց Մխիթարյան միաբանության ներսում»⁷: Աշխարհաբար

⁴ «Բազմավէպ», Յառաջաբան, 1843, թիվ 1, էջ 5-6:

⁵ «Բազմավէպ», Յառաջաբան, 1844, թիվ 1, էջ 3:

⁶ Մանրամասն տե՛ս Թ. Ասոյան. Վենետիկի Մխիթարյանները և աշխարհաբարի հարցերը, Երևան, 2001:

⁷ Տե՛ս Ս. Շտիկյան. նշվ. հոդվ.:

հրատարակվելու հանգամանքով ակամա լուծվում էր ոչ միայն գրաբար թե աշխարհաբար հարցադրումը, այլև դուր էր բացվում արևմտահայերենի կանոնարկման համար. արևմտահայերենը մաքրվում ու մշակվում էր նաև «Բազմավեպ»-ի էջերում: Մասնավորապես 1844 թ. «Յառաջաբան»-ում անդրադարձ կա աշխարհաբարի ուղղագրությանը, անկազմակերպ քերականական վիճակին. «Կրադայինը նաև լեզուն և ուղղագրությունը աւելի կանոնաւորել, բայց քանի որ աս մեր աշխարհաբարը հաստատուն քերականութիւն մը չունի, մենք ալ հարկ համարեցանք մէկ քանի մանր փոփոխություններով միայն գոհ ըլլալ նաև աս տարի»⁸, միաժամանակ փորձում են «խիստ ռամկական հնչմունքները անզգալի փոփոխութեամբ մը շտկել ու կակրղցրնել»՝ դրա մասին տեղեկացնելով ընթերցողներին:

Ինչպես արդեն նշել ենք, պարբերականում քննարկվող լեզվական հարցերը հիմնականում ունեն գործնական ուղղվածություն և միտված են արևմտահայերենի կանոնարկմանը, սակայն կան նաև այնպիսի հարցադրումներ, որոնք, չունենալով բավարար գիտական հիմք, այնուամենայնիվ, արժարժվել են հայերենագիտության մեջ և ցուցադրում են ժամանակի լեզվական պատկերացումների մակարդակը: Այդպիսին է, օրինակ, Ղևոնդ Մարգարյանի «Հայոց լեզուին հնությունը» հոդվածը⁹, որտեղ քննարկվում է հայերենի՝ Ադամի լեզու և «ուրիշ լեզուներու սկիզբն ու մայրը» լինելու տեսակետը, որն ընդունում էին նաև այլ Միսիթարյաններ (Մ. Չամչյան, Ղ. Ինճիճյան, Մ. Ավգերյան): Արժարժելով նախալեզվի տրոհման, լեզուների ցեղակցության, պատմականորեն փոփոխությունների ենթարկվելու հարցերը, կատարելով ցեղակից լեզուների լեզվական համեմատություններ՝ այնուամենայնիվ, հայերենը դուրս է դնում լեզուների պատմական զարգացման գործընթացից՝ ասելով, որ հայերենը ոչ մի լեզվի նման չէ, մնացել է անխառն ու հիմնականում անփոփոխ: Հեղինակն այդպես փորձում է հայերենը ներկայացնել որպես մարդկության առաջին լեզու. տեսակետ, որը գիտական հիմնավորում առայժմ չունի:

Հայտնի է Միսիթարյանների հետաքրքրությունը գրաբարի նկատմամբ: Մասնավորապես «Հայերեն գրաբար լեզուի յստակութեան վրայ»¹⁰ հոդվածի հեղինակի (Մ. Բագրատունի) մտահոգությունը աշխարհաբարի ծավալմանը զուգընթաց գրաբարի անկման խնդիրն է, մանավանդ որ «ազգին գիտնականքն ալ իրենց լեզուն կթողուն, ռամկին կյարմարին օգտի համար»: Լեզվի հստակություն ասելով՝ հասկանում է «օտար լեզուի բառէ և ոճէ մաքուր և զուտ ըլլալը, ... նախնական անխառն պարզութիւնը և սեփականութիւնը», որը քննում է մեր հին հեղինակների լեզվի

⁸ «Բազմավեպ», Յառաջաբան, 1844, թիվ 1, էջ 4:

⁹ «Բազմավեպ», 1844, թիվ 21, էջ 332-336: Նկատենք, որ շատ դեպքերում հոդվածագրերի անունները չեն նշվում:

¹⁰ «Բազմավեպ», 1846, թիվ 13, էջ 196:

միջոցով: Նախ այն միտքն է արտահայտում, որ ժամանակային բաժանումը ճիշտ չէ և ապա տարբեր դիտանկյուններից քննելով հարցը՝ հեղինակը ճիշտ է համարում կատարել դասակարգում՝ նկատի ունենալով հեղինակների լեզվի ոճական ընդհանրությունները: Կարևոր է այն, որ կատարվում է առանձին հեղինակների երկերի լեզվատճական քննություն՝ մաքուր հայերենի կողքին դիտարկելով նաև այլ լեզուներից կատարած փոխառությունները:

<<Բազմավեպ>>-ը միշտ էլ ուշադրության կենտրոնում է պահել ազգային խնդիրները, ազգային միասնության գաղափարը, որին հասնելու համար նախ պետք էր մտածել ազգային լեզվի պահպանման մասին: Այդ հարցերին վերաբերող առաջին ծավալուն հոդվածը, որն ունի <<Ազգային լեզուն պահելու վրայ>> վերնագիրը և պատկանում է Գ. Այվազովսկու գրչին, շոշափում է այնպիսի հարցեր, որոնք խիստ արդիական են նաև այսօր:

Նոդվածագիրը նախ և առաջ փաստում է լեզվի՝ որպես ազգային հատկանիշներից ամենագլխավորը լինելու հանգամանքը: <<Թե որ մէկ բան մը կայ աշխարհքիս վրայ, որ մարդուս ինչ ազգէ ըլլալը յայտնի կիմացնէ ամէն տեղ ու ամէն ատեն, իր ազգային լեզուն է: Քանի որ ազգ մը իր լեզուն կը պահէ, թէպէտև ուրիշ ամէն ազգային յատկութիւններն ալ կորսունցընէ, ազգութիւնը չը կորսունցընէր, իսկ լեզուն մէկդի ձգելուն պէս ազգութիւնն ալ խիստ շուտ կը կորսուի>>¹¹, – ասվում է հոդվածում: Չարգացնելով իր միտքը՝ հեղինակը նշում է, որ հայրենիքից դուրս՝ օտար երկրներում, ապրելը, օտար սովորություններին հետևելը նոր բան չէ, սակայն ազգը կպահպանի իր ազգային պատկանելությունը, որովհետև միայն լեզուն բավական է դա հասկանալու համար: Նման իրավիճակում պետք է հոգ տարվի լեզվի մասին, որ նա պահպանի իր հատկությունները, թեև ժամանակի ընթացքում կամաց-կամաց, լավ թե վատ կփոխվի, այլապես այն կձուլվի այլ լեզուների և <<աներևոյթ կըլլայ>>: Ըստ հեղինակի՝ հայերը ցրված են աշխարհով մեկ և երբեմն չափից դուրս հարմարվել են ուրիշներին, սակայն <<իր ազգութեան գլխաւոր նշանը ինչուան հիմայ գրեթէ ամէն տեղ պահած է, այսինքն՝ հայերէն լեզուն>>¹²: Այնուհետև արվում է երկու կարևոր եզրահանգում. <<Լեզուն մէկ կերպով մը ազգին ազնուութեանը վկայականն է. աս վկայականը ձեռքէն էլածին պէս տարակոյս չըկայ, որ ազնուութեանն ալ հաւատացող չըլլար>>¹³, և ապա՝ <<Ազգային լեզուն գիտնալն ու բանեցնելը լեզվագէտ մարդուն առաջին պարծանքն է. իր ազգային լեզուն բանեցնելու ամբնալը որնիցէ քաղաքական մարդու առաջին ամբնալու բանն է>>¹⁴:

Լեզվի և մասնավորապես հայերենի վերաբերյալ այսպիսի ընդհանուր դիտարկումներ անելուց հետո Գ. Այվազովսկին անդրադառնում է լեզվական

¹¹ <<Բազմավեպ>>, 1843, թիվ 5, էջ 76:

¹² Նույն տեղում, էջ 77:

¹³ Նույն տեղում, էջ 76:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 80:

իրավիճակի և լեզվական հարցերի ներկայացմանն ու քննությանը: Առաջինը, որի վրա ուշադրություն է դարձնում հողվածագիրը, հայերենի վիճակի գնահատականն է: Նա փաստում է, որ՝ ա) հայերենը ժողովրդի «բնական երկրին լեզուներովը քիչ շատ խառնուած ւարուած է, ինչպէս Տաճկաստանի հայերէնը, որուն գրեթէ կէտը տաճկի բառ է» (մի բան, որ հետագայում նշում է նաև Հր. Աճառյանը)¹⁵, բ) կան իրենց լեզուն մոռացած հայեր, որոնք խոսում են արաբերեն, վրացերեն, այլ լեզուներով, իսկ ամենից շատ այդ երևույթը տարածված է Փոքր Ասիայում՝ հատկապես Կ. Պոլսում: Առաջարկվում է լեզվական իրավիճակը շտկելու ուղիներ. ա) հայերեն չխոսողները նորից հայերեն սովորեն, բ) բառապաշարը մաքրել օտար բառերից: Առաջին դեպքում կարծես ամեն ինչ պարզ է. եթե մեծերն այլևս չեն կարող, գոնե տանը պիտի հետևեն, որ երեխաներն իրենց մայրենի լեզուն սովորեն, մանավանդ որ դպրոցում արդեն սովորում են: Սակայն այս պարագայում անհրաժեշտ էր հաղթահարել մի մտայնություն, որն իրեն խիստ զգացնել է տալիս նաև այսօր վերջին երկու-երեք տասնամյակներում ձևավորված սփյուռքահայության շրջանում. պետք է միայն սովորել ու տիրապետել այն ժողովրդի և երկրի լեզվին, որտեղ ապրում ես: Իսկապես պետք է սովորել սովյալ պետության և ժողովրդի լեզուն, սակայն չմոռանալով իր ազգային լեզուն. սա է հեղինակի միակ ընդունելի ու ճիշտ դիրքորոշումը: Հայերենով խոսելուց խուսափելու մյուս պատճառը օտարաբանությունների առատությունն է այնքան, որ ավելի լավ է նման հայերենով չխոսել: Այս մոտեցումը հեղինակը համեմատում է անմշակ թողած բարեբեր երկրի հետ, որը մշակելու փոխարեն «երեսի վրայ թողու ան սիրուն երկիրը, ու ինքը մուրալով ապրի, երբեմն նաև պարծենայ իր մուրացկանութեանը վրայ»: Ուրեմն «նայելու է, որ ըստ կարի մաքրուի օտար բառերէն»¹⁶: Մաքուր հայերենով խոսելու համար պետք է պարզապես օտար բառերը փոխարինել հայերեն համարժեքներով, որոնք կարելի է վերցնել կա՛մ «բառգիրքերէն», կա՛մ «մաքուր ոճով գրուած աշխարհաբառ գիրքերէն»: Ահա այստեղ է, որ ինքնըստինքյան ծագում է նաև աշխարհաբարի նկատմամբ որոշակի վերաբերմունք դրսևորելու խնդիր, որի առնչությամբ արդեն տարբեր մոտեցումներ են երևան գալիս: Հեղինակի մոտեցումը հետևյալն է. «Եւ թէ որ աշխարհաբառ լեզուին համար ալ համարօտ բառգիրք ու քերականութիւն շինուէր, աս բանս (բառապաշարի մաքրումը օտար բառերից – Ա. Թ.) շատ կըղյուրանար: Ասկէ բնական կերպով կըհետևի, թէ ուրեմն աշխարհաբարին ալ կանոն մը պէտք է դնել»¹⁷:

Միանգամայն պարզ է, որ Գ. Այվազովսկին, հայերեն ասելով, բոլոր դեպքերում նկատի ունի աշխարհաբարը՝ որպես ժամանակի հիմնական հասարակական հաղորդակցման միջոց: Լեզվական իրավիճակի վրա հասարակական-քաղաքական

¹⁵ Տե՛ս Հր. Աճառյան. Հայոց լեզվի պատմություն, հ. 2, Երևան, 1951, էջ 261:

¹⁶ «Բազմավեպ», 1843, թիվ 5, էջ 78:

¹⁷ Նույն տեղում:

իրադարձությունների ազդեցության հետևանքները ներկայացնելուց և որոշակի լուծումներ առաջարկելուց հետո տրամաբանական անցում է կատարվում՝ քննարկման նյութ դարձնելով բուն լեզվական հարցերը, որոնք մեծ մասամբ վերաբերում են աշխարհաբարի և գրաբարի առանձնահատկություններին, նրանց փոխհարաբերություններին, կիրառության ոլորտներին ու նպատակահարմարությանը: Պետք է ասել, որ հեղինակը, արտահայտելով իր դիրքորոշումը, անկողմնակալ մոտեցում է ցուցաբերում նշված հարցերի վերաբերյալ: Խոսելով գրաբարի առավելությունների մասին՝ նա հետևյալ դիտարկումն է անում. «Իրաւ է, որ աշխարհաբարը գրաբարէն շատ պակասաւոր, աղքատ ու խառնակ է, բայց աս բանս բաւական չէ՝ իբրև անպիտան մէկդի ձգելու զանիկայ, պէտք է մաքրել, կոկել և ըստ կարի գրաբարին մօտեցընել, որով թէ՛ գրաբարը իր յարգին ու ազնուութեանը մէջ մնայ և թէ՛ աշխարհաբարը ազնուանայ, անով գրաբարը դիրաւ հասկընալու ալ ճամբայ կրբացուի»¹⁸: Ինչպէս երևում է, հողվածագիրն աշխարհաբարը համարում է նաև միջոց, «դուռ»՝ գրաբարը հասկանալու համար: Ասենք, որ այս գաղափարը հետագայում արտահայտում էին նաև այլ Մխիթարյաններ: Աշխարհաբարը «տեսքի բերելու» համար առաջարկվում է ստեղծել բառգիրք և քերականություն, ընդ որում՝ վերջինս պէտք է լինի շատ պարզ, կանոնները խստորեն սահմանված չլինեն, դուրս հանել օտար բառերն ու արտահայտությունները, ոճային հատկանիշներով և ուղղագրությամբ մոտեցնել գրաբարին, ու այդ ամենը «մեծ զգուշութեամբ, որ ոչ խրթնութիւն մտնէ մէջը և ոչ իմաստակութիւն»:

Հողվածում արծարծվող մյուս կարևոր խնդիրը, որ շոշափվում է նաև այլ Մխիթարյանների կողմից՝ սկսած Մ. Սեբաստացուց, կապված է հայոց մեջ ընդհանուր հաղորդակցություն ապահովող հայերենի չգոյության հետ: Պետք էր ձևավորել հայերենի մի այնպիսի լեզվաորակ, որն ընդունվեր բոլորի կողմից և ծառայեր իբրև համընդհանուր հաղորդակցման միջոց ոչ միայն արևմտահայոց, այլև այլ երկրներում բնակվողների համար: Փաստորեն, հեղինակը բարձրացնում է գրական լեզվի բարբառային հիմքի հարցը. պէտք է ընտրել «զանազան աշխարհաբարներուն (բարբառներից-Ա. Թ.) մէկը» և կանոնարկել: Եվ դա պէտք է արվի «անաչառ քննութեամբ»։ Ահա, թե ինչ է գրում Գ. Այվազովսկին այդ մասին. «Նախ՝ ան լեզուն պէտք է ընտրել, որ մեր ազգին գլխաւոր մասը կամ շատը կրհասկընայ և կըխօսի, և ուրիշ երկիրներու հայերէնները, մանավանդ բուն Հայաստանիները անոր կըմօտենան: Երկրորդ՝ ան լեզուն այնպիսի լեզու մը ըլլայ, որ ուրիշ աշխարհաբարներէն ալ քիչ խորթ գայ ուրիշ երկրի ազգայնոց ականջին: Երրորդ՝ ան լեզուն ինչուան հիմայ քիչ շատ գործածուած, մաքրուած ու գրաբարին մօտեցած ըլլայ, ու հետզհետէ մաքրուելու վրայ

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 79:

ըլլայ»¹⁹: Բնչպես երևում է, արծարծվում է արևելահայոց և արևմտահայոց համար մեկ միասնական հայերեն ունենալու հարցը, որը հետագայում դարձավ առավել ակտիվ քննարկման թեմա: Բոլոր դեպքերում արևմտահայերենի մաքրության, պահպանման, ուսուցման հարցերն այսօր էլ օրակարգային են և լուծումներ պահանջող:

Մեկ այլ հոդվածում, որն ունի «Աշխարհաբար լեզուին վրայ» վերնագիրը, Գ. Այվազովսկին իր տեսակետներն է արտահայտում աշխարհաբարի և հարակից հարցերի մասին: Այս կարգի հոդվածների առատությունը ժամանակի պարբերական մամուլում պատահական չէր: Պատմականորեն այս ժամանակաշրջանը հայոց ազգային ինքնագիտակցության ձևավորման ու զարգացման շրջանն է: Ազգային ինքնորոշման, միասնության հարցերը մղվում են առաջին պլան: Այս տեսակետից ուղղակի կապ է ստեղծվում լեզվական ու քաղաքական իրավիճակների միջև. մի բան, որ կարող է անհավանական թվալ: Մինչդեռ հասարակական գիտակցության մեջ ամրակայվում էր լեզվի՝ ազգային ինքնության գլխավոր նշան լինելու գաղափարը: XIX դ. 40-ական թվականներին պարբերական մամուլում շատ հաճախադեպ են լեզվի մասին նման տեսակետի արծարծումները, ընդ որում՝ ազգային լեզուն դիտվում էր որպես ինքնապահպանության ամենակարևոր գործոն²⁰: Ուրեմն լեզվին վերաբերող հարցերն առաջնահերթ լուծում էին պահանջում, մինչդեռ դրանք բազմաբնույթ և բազմազան էին: Այս առումով լարվածությունն ավելի զգալի էր արևմտահայոց մեջ: Այստեղ պետք է լուծվեր ոչ միայն գրականության լեզվի հարցը:

Հանդեսը շատ է անդրադարձել հայոց վիճակին: Գ. Այվազովսկին էլ կարևորում է այս հանգամանքը՝ հիշեցնելով նախորդ հոդվածում արտահայտած իր տեսակետները: Հոդվածագիրն ավելի շատ ծանրանում է գրաբարի ու աշխարհաբարի վերաբերյալ ձևավորված հասարակական հակադիր կարծիքների վրա՝ միաժամանակ արտահայտելով իր կարծիքը: Այսպես, նախ նա հայերենի յուրացման մեջ մեծ դեր է վերապահում ծնողներին, ովքեր իրենց զավակներին պիտի հորդորեն հայերեն խոսել, այլ ոչ թե բավարարվեն նրանով, որ «մայրաքաղաքին կամ տերութեան լեզուն գիտնայն է հարկաւոր»²¹: Բնարկե, «ո՞ր տաճկաստանցի հայր կա, որ ջուրի պես տաճկերեն չխօսի», սակայն պետք է հասկանալ, որ հայոց լեզուն է ազգության և ազգասիրության առաջին նշանը: Այնուամենայնիվ, հեղինակը կանխատեսում է հնարավոր հակաձառությունը. «Մեկն ալ ըսէ թէ մեր հիմակուան հայերենը այնչափ օտարազգի բառերով խառնած է, որ աղէկ է ամեննին հայերեն չխօսի մարդ, քան թէ այդպիսի խառնակ լեզուով խօսի, ինչպես է պօլսեցւոց կամ ռուսաստանցոց կամ մաճառստանցոց լեզուն»:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 80:

²⁰ Տե՛ս Վ. Աճեմյան. Գրական արևմտահայերենի ձևավորումը, Երևան, 1971, էջ 108–109:

²¹ «Բազմավեպ», 1843, թիվ 12, էջ 78:

Ի հակակշիռ սրան՝ հողվածագիրն առաջարկում է «<երեսի վրայ ձգելու տեղը նայելու է, որ ըստ կարի մաքրուի օտար բառերէն>>²²: Սակայն ինչքան էլ կարևոր, այնուամենայնիվ, դժվար է նպատակադրումն իրագործել, քանի որ իրավիճակն այնքան էլ միանշանակ չէր: Պարզվում է՝ «<երկու կարծիք կա իրարու անհամաձայն>>: «<Ոմանք աշխարհաբառին ծաղկիլը ամեննին չեն ուզեր, – գրում է հեղինակը, – վասն զի անով գրաբառը վայր կիյնա <<կրսեն>>: Մտավորականության մի հատվածի կողմից երևույթի պատմականությունը չի ընկալվում, և արվում է սխալ հետևություն. ինչո՞ւ անարգենք գրաբարը, ինչո՞ւ <<զարդարենք>> աշխարհաբարը, եթե մինչև հիմա <<շէնք շնորհք չէ առած>>:

Մտավորականների մի մասն էլ հակված է աշխարհաբարը «<հասարակաց ընդունելի լեզու մը ձևացնելուն>>: Սրանք ճիշտ են հասկանում լեզվի զարգացման ընթացքը, որակական փոփոխությունները, որը հատուկ է բոլոր լեզուներին: Ասել է, թե բոլոր լեզուներն էլ ունեն գրաբար և աշխարհաբար լեզվատրականեր: Այնուհետև կատարվում է ճիշտ դիտարկում. հասարակ ժողովուրդն իրեն պետք եղած գիտելիքները իր բնական լեզվով է սովորում, ուստի «<մենք այ ուրեմն թե որ կուզենք դիւրաւ ծաղկեցնել մեր ազգին մէջ ամեն տեսակ գիտութիւնները պէտք է որ իրեն հասկցած լեզուովը խօսինք հետը>>:

Սակայն ստեղծված լեզվական իրավիճակը շտկելու համար աշխարհաբարի ընտրությունը դեռևս գործի կեսն է: Պետք էր նաև ճիշտ կողմնորոշվել բարբառային հիմքի ընտրության մեջ: «<Չանագան աշխարհաբարներուն մեկն ընտրուի ու հաստատուն կանոնի մը դրուի, – գրում է հեղինակը և ավելացնում, – ան լեզուն (=բարբառը) պէտք է ընտրել, որ մեր ազգային գլխաւոր մասը կամ շատը կրհասկնայ ու կրխօսի և ուրիշ երկիրներու հայերէնները, մանավանդ բուն հայաստանցիները, անոր կրմօտենան>>²³:

Այսպիսով, լեզվական ճիշտ պահանջներ առաջադրելով, այն է՝ մաքրել, մշակել, կանոնավորել ու զարգացնել աշխարհաբարը՝ իբրև «<հասարակաց լեզու>>, միաժամանակ հակվում է դեպի գրաբարը, որը «<եզական հնութիւն>> է: Այսպիսի մոտեցումը, թերևս, պայմանավորված էր նրանով՝ գրաբարի միջոցով կապ էր հաստատվում փառավոր անցյալի հետ, որը խիստ կարևոր ազդակ էր ազգային ինքնագիտակցության բարձրացման և պայքարի գաղափարախոսության ձևավորման գործընթացում:

«<Բազմավէպ>>-ի հաջորդ համարներում մինչև 1870-ական թվականները նման ծավալուն հողվածներ աշխարհաբարի ու գրաբարի փոխհարաբերությունների վերաբերյալ չեն հանդիպում: Պատճառը, թերևս, այն էր, որ Մխիթարյաններն այդ շրջանում հիմնականում զբաղված էին գրաբարի մաքրության հարցերով: Մյուս համեմատաբար ընդարձակ հողվածը լույս է տեսնում 1878 թ. «<Աշխարհիկ կամ նոր

²² Նույն տեղում:

²³ Նույն տեղում, էջ 108:

լեզու»²⁴ վերնագրով: Հնդվածում աշխարհաբարին վերաբերող հարցերի շրջանակը բավական լայն է: Քննվում են ծագման, գործածության, կանոնավորման, գրաբարի հետ ունեցած փոխհարաբերության և այլ հարցեր: Հեղինակն առաջադրում է լեզվի ընտրության և մշակման խնդիրը: Նա գնահատում է Մ. Սեբաստացու ջանքը, որը ոչ միայն մտածել, այլև ձեռնարկել է կանոնավորել աշխարհաբարը, գրել քերականություն և մաքրել օտարամուտ տարրերից: Այս գործում կարևոր դեր խաղաց նաև լրագրության զարգացումը: Ի վերջո, «<հայ աշխարհիկ լեզուի՝ մեծագոյն ծառայութիւն ընող հմտական երկասիրութիւն փափաքելի էր բանասիրաց: Այս կարևոր պէտքն լեցրնողը Այտընեան հ. Արսէն վարդապետի հմուտ գրիչն եղաւ՝ Քննական քերականութիւն արդի հայ լեզուի կոչուած գրքովը»²⁵, – եզրակացնում է հնդվածագիրը:

Բ. Սարգիսյանը լեզուն արժևորել է ազգային միասնությունը ապահովելու տեսակետից²⁶. լեզվի կորուստն ազգային միասնության կորուստ է նշանակում: Մ. Ավգերյանի և Սայաթ-Նովայի ստեղծագործությունների օրինակով ցույց է տալիս, թե ինչ չափով է աշխարհաբարը հագեցել օտարամուտ լեզվատարրերով, անուշադրության է մատնված գրաբարը: Ժամանակի մտավորականներից շատերն են առաջարկել և աշխատել աշխարհաբարը կանոնավորել, մշակել ու հարստացնել գրաբարի օգնությամբ, սակայն տվյալ դեպքում գործ ունենք այլ իրողության հետ: Բանն այն է, որ XIX դ. առաջին կեսին շատ ուժեղ էր թուրքերենի ազդեցությունը հատկապես արևմտահայերենի վրա, այդպիսի հայերենն էր հասկանալի հայ մարդուն: Նույն իրավիճակն էր նաև արևելահայոց մեջ, և մեծ մասամբ դրանով պետք է բացատրել բազմաթիվ պարսկաթուրքական փոխառությունների առկայությունը Խ. Աբովյանի ստեղծագործություններում:

Հնդվածագիրը փաստում է, որ արևմտահայերենը բավական առաջադիմել և մշակվել է, քան 20–30 տարի առաջ էր: Այնուհետև անդրադարձ է կատարվում դեպի արևելահայերենը, սակայն առավել կարևորում է արևելահայերենի ու արևմտահայերենի միության խնդիրը, որի վերաբերյալ անում է առաջարկություններ:

Աշխարհաբարի և գրաբարի փոխհարաբերությունների վերաբերյալ հարցադրումներն ակտիվորեն քննարկվում են 1897–1898 թթ. համարներում, ընդ որում՝ արվում են կոնկրետ հարցումներ, որոնց տրվում են կոնկրետ պատասխաններ: Ծավալվում է քննարկում և բանավեճ նույնիսկ այնպիսի իրողությունների վերաբերյալ, որոնք արդեն իրենց լուծումն էին ստացել ու պատմականորեն դարձել ժամանակավրեպ: Մասնավորապես, գրականության լեզվի հարցը, որ բուռն քննարկման նյութ

²⁴ «Բազմավեպ», 1878, թիվ 1–4, էջ 213–229: Հնդվածագրի անունը նշված չէ:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 227:

²⁶ Տե՛ս Բ. Սարգիսյան. Աշխարհաբարը գրաբարի ձեռքով զարգացնելու և կանոնավորելու և գրաբար լեզուն աշխարհաբարի մեջ կենդանացնելու խնդիրն. – «Բազմավեպ», 1890, թիվ 3, 4, 5:

էր XIX դ. կեսերին և արևելահայոց մեջ արդեն լուծվել էր հոգուտ աշխարհաբարի, արևմտահայոց մեջ դեռ շարունակվում էր: Այնուամենայնիվ, տպագրված նյութերում արդեն ակնառու փաստ է համարվում աշխարհաբարի առաջընթացի հանգամանքը: 1897 թ. 55-րդ համարում հրապարակված է «Աշխարհաբարի և գրաբարի խնդիր» հարցադրումը «Հարցմունք» վերնագրի տակ: Բ. Մարգիսյանը կատարված փաստ է համարում աշխարհաբարի համագործածական դառնալը, որը մշակվում է գրագետների կողմից և որով նորանոր գրքեր են հրատարակվում: Արդյունքում անգործածական է դառնում գրաբարը: Այստեղ արվում են մի շարք կարևոր հարցադրումներ. ա) գրաբարը թողնե՞լ անխնամ, թե՞ ջանալ ծաղկեցնել և «գործածական ընել», բ) ինչպե՞ս գտել աշխարհաբարը սխալ և խորթ բացատրություններից ու ծաղկեցնել, գ) արդյո՞ք հնարավոր չէ վերացնել անջրպետը «ռուսահայոց և տաճկահայոց» միջից և երկկողմանի ընդունելի պայմաններով դրանք միավորել²⁷:

Հարցադրողը ցանկություն է հայտնում, որ հարցերին պատասխանեն ձեռնհաս մարդիկ: Առաջին պատասխանում (ստորագրված է՝ Բանասեր) գրաբարը արժևորված է պատմականորեն, այն աշխարհաբարի հիմքն է ու պետք է սովորել որպես մեր «նախնեաց բարոյական, պատմական և մատենագրական երկասիրութեանց ճիւղ»: Այս առումով գրաբար կարող են սովորել դրանով հետաքրքրվողները, իսկ մյուսների համար դա կլինի գուր ժամավաճառություն. «Գրաբար լեզուն փափաքիլ այսօր յարուցանել իբրև կենդանի բարբառ և գրելու լեզու ընել այնպիսի գաղափար մէ, որ կարելի է ներկայէս դար մի յառաջ ներելի լինէր ունենալ, բայց աշխարհաբարի այսքան կատարելագործուելէն վերջը այդպիսի փորձ մի մտաբերել անգամ չէ կարելի, թող թէ գործնականապէս մղել, որ պիտի լինի թէ՛ ծաղրելի, նահանգին թէ՛ վնասակար և թէ՛ անկարելի»²⁸: Աշխարհաբարը մաքրելու և մշակելու համար կարևորում է քերականությունների, բառարանների, վարժապետների առկայությունը: Իսկ ինչ վերաբերում է «լեզուների» միավորմանը, պատասխանը մեկն է. դա անհնարին ու անկարելի է. «Ռուսահայոց և Տաճկահայոց / կամ ըստ ոմանց՝ Այրարատեան նահանգին և Փոքր-Ասիոյ և կամ ըստ այլոց՝ արևելեան և արևմտեան հայոց (հայերէն գաւառականները իրարու հետ ձուլելու խնդիրն առանց մին միւսին զոհուելու բնական իրաց ընթացքով) ոչ միայն ամենադժուարին, այլ և տեսականապէս գրեթէ անհնարին, իսկ գործնականապէս բոլորովին անկարելի է»²⁹:

Հաջորդ պատասխաններում (Ս. Իսրայելյան, Ոմն, Յ. Տ. Կ. Հորդանանյան, Գ. Բալասյանց) տեսակետները և՛ համընկնում են, և՛ տարբերվում: Ոմն-ը, բանավիճելով Բանասերի կտրուկ ձևակերպումների շուրջ, հետևյալ տեսակետն է արտահայտում.

²⁷ «Բազմավէպ», 1897, թիվ 55, էջ 46:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 80:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 82:

<<... բայց չկարծուի, թե մենք կը պնդենք ամէն ինչ գրաբար գրել, մենք համոզակից ենք Իսրայէլեանի՝ աշխարհաբար շարադրելու <<առօրեայ գրուածները>>, և <<գրաբար՝ զանոնք, որ ամէն դարոց մէջ գործածելի պիտի լինին>>³⁰: Համակերպվելով գրաբարի գործածությունից դուրս գալու փաստի հետ՝ պատասխանողները, այնուամենայնիվ, պնդում են, որ գրաբարը պետք է ուսուցանվի անխտիր բոլոր վարժարաններում: Նման մոտեցում է ցուցաբերում Յ. Տ. Կ. Հորդանանյանը. <<Արդի լուսաւորեալ դարուս ոգւոյն համեմատ ակրնկալելի և ցանկալի է, որ բոլոր հայ վարժարանաց և դպրոցաց մէջ ուսուցուէր գրաբար լեզուն, և ուսուցուէր լաւ կերպով, որով թէ՛ մեր գեղեցիկ և վսեմ եկեղեցական ու կրօնական գրքերն, և թէ՛ մեր պանծալի պատմութիւնն և այլ տեսակ ազգային դասական մատեանները դիրամատչելի կը լինէին շատ շատերի>>³¹: Աշխարհաբարի մասին հետևյալ միտքն է արտահայտում. <<Իսկ աշխարհաբար լեզուի վերաբերութեամբ շատ ցանկալի է, որ հմուտ և բանգէտ հայեր, մանաւանդ հրապարակագիրք ձեռք առնէին զայն և ամենայն խղճմտութեամբ ջանք գործ դնէին՝ արդի խառնաշփոթ և տարբեր տարբեր լեզուներին վերջ դնել և մի ընդհանուր կապ հաստատել, որով սեր և համակրութիւն անշուշտ պիտի յաւելանայ>>³²: Գ. Բալասյանցն էլ գրականության լեզվի հարցը լուծում է հետևյալ կերպ. <<Ես կը դառնամ միայն այն հարցին, թէ գրաբարը պետք է գործածական անել գրականության մէջ: Այդ հարցի մասին մեր համոզմունքն այս է, թէ միանգամայն վնասակար է գրաբար լեզուն ի գրականութեան գործածել ներկայիս մէջ: Գրաբար լեզուն յաւակնութիւն ունենալ այսօր յարուցանել իբրև կենդանի բարբառ և գրականութեան մէջ ընդհանուրին գործածական լեզու դարձնել, դա ծաղրալի, նոյնիսկ անկարելի մի գաղափարի անհեթեթութիւն է, ուր մնաց թէ նրան գործնականապէս առաջ մղել>>³³: Շոշափվում են գրաբար գրություններն աշխարհաբարի վերածելու, վարժարաններում գրաբարն ուսուցանելու և այլ հարցեր: Բանավեճը Բանասերի, Ոմնի, Հորդանանյանի և Իսրայէլյանի միջև շարունակվում է նաև 1898 թվականին³⁴:

Անդրադարձ կա նաև արևելահայերենին: <<Հայ աշխարհաբար լեզուն Ռուսահայաստանում>> Տ. Մ. ստորագրությամբ հոդվածագիրն արևելահայերենի վիճակը գնահատում է պատմական զարգացման գործընթացում³⁵: Աշխարհաբարի հիմնադիր հոչակելով Խ. Աբովյանին՝ հեղինակն աշխարհաբարի կատարելագործումը

³⁰ Նույն տեղում, էջ 188:

³¹ Նույն տեղում, էջ 397:

³² Նույն տեղում:

³³ Նույն տեղում, էջ 606:

³⁴ Տե՛ս <<Բազմավեպ>>, 1898, թիվ 1, 2, էջ 43, 89:

³⁵ Տե՛ս <<Բազմավեպ>>, 1898, թիվ 4, էջ 174:

վերապահում է Ստ. Նազարյանցին, Մ. Նալբանդյանին, առավել ևս Գ. Արծրունուն: Նշելով արևելահայերենի զարգացման փաստը՝ նա մատնանշում է նաև եվրոպական ու ռուսական ազդեցությունները հայ մտավոր և հոգևոր կյանքի վրա, որն արտացոլվում է հատկապես լեզվի բառապաշարում: Միաժամանակ նշվում է քերականական կառուցվածքի անկատարության փաստը: Ա. Չոպանյանը <<Դիտողութիւն մը հայ աշխարհաբար լեզուի վրայ>> հոդվածում³⁶ բանավիճում է Տ. Մ.-ի արտահայտած այն տեսակետի շուրջ, թե արևելահայ հասարակությունը և նրա գրականությունը, լրագրությունը, լեզուն զարգացման ավելի բարձր աստիճանի վրա են, քան արևմտահայերի մոտ: Ընդունելով Տ. Մ.-ի դիտարկումներն արևելահայերենի զարգացման ընթացքի, նրա բառապաշարի, քերականության կանոնավորման վերաբերյալ՝ փաստերով ցույց է տալիս, որ արևմտահայ հասարակությունն էլ, չնայած իր զարգացման անհավասարաչափ ընթացքին, զարգացրել է թե՛ իր գրականությունը, թե՛ լրագրությունը, թե՛ լեզուն:

Մի շարք հոդվածներում (Գ. Այվազովսկի, Վ. Սոմուճյան, Հր. Աճառյան, Հասունի, Ս. Գաբրիելյան, Գ. Բալասյանց և ուրիշներ) քննության են առնվել հայերենի ուղղագրությանն ու ուղղախոսությանը վերաբերող հոդվածներ³⁷, որոնք նպատակ ունեն կանոնարկել ո, օ, ե, է, յ գրերի արտասանությունը և ոչ, չը, ջ, չի, մը, մի մասնիկների ուղղագրությունը: Իրենց տեսակետները հաստատելու համար հեղինակները հաճախ դիմում են հայոց լեզվի պատմությանը: Որոշ հոդվածներ ուղղակիորեն հասցեագրվում են <<վարժապետներուն>>, որոնք պետք է աշակերտներին սովորեցնեն ճիշտ գրել ու արտասանել:

<<Բազմավեպ>>-ում կան հոդվածներ հայերենի տառադարձության, բառային նորաբանությունների, ինչպես իրենք են բնորոշում՝ <<նորահնար բառերու>> վերաբերյալ: Տառադարձության խնդիրը դիտարկվում է պատմականորեն, անդրադարձ է կատարվում մեր նախնիների՝ այդ ուղղությամբ կատարած աշխատանքներին, որի ընթացքում նրանք այլազգի բառերը ներկայացնում էին հենց օտար կամ մոտ արտասանությամբ: Տառադարձության շուրջ բավականին ընդարձակ բանավեճ է ծավալվում Բանասերի և Իսրայելյանի միջև³⁸: Բանավեճի ընթացքում առաջարկվում է

³⁶ Տե՛ս <<Բազմավեպ>>, 1898, թիվ 8, էջ 373:

³⁷ Մանրամասն տե՛ս <<Մեր ո գրին հնչմանը վրայ>> (<<Բազմավեպ>>, 1846, թիվ 17, էջ 262), <<Մեր է գրին հնչմանը վրայ>> նույն տեղում, 1846, էջ 44), <<Յ գրոյն հնչումն>> (<<Բազմավեպ>>, 1894, էջ 466), <<Ե և ո գրերու հնչումն>> (հարցումն) (<<Բազմավեպ>>, 1897, էջ 390), <<Հայ լեզուի ե, է, օ, ո գրերուն արտասանութիւնը>> (<<Բազմավեպ>>, 1898, էջ 220), <<Ուղղագրութիւն ամէն բառին>> (<<Բազմավեպ>>, 1884, էջ 238), <<Մը անորոշ հողին գործածութիւնը>> (<<Բազմավեպ>>, 1890, էջ 15), <<Ուղղագրութիւն չ ժխտականին, վերայ բառին և յ գրոյն>> (<<Բազմավեպ>>, 1897, էջ 585), <<Ուղղագրական դիտողութիւններ>> (<<Բազմավեպ>>, 1897, էջ 589) և այլն:

³⁸ Տառադարձութեան խնդիր.- <<Բազմավեպ>>, 1897, թիվ 5, էջ 449, 492, 547:

օտար անունները տառադարձել կա՛մ ըստ արտասանության, կա՛մ ըստ գրության: Միաժամանակ առաջարկվում է պահել հին շրջանի տառադարձված անունները:

Ինչ վերաբերում է բառային նորաբանություններին, բավական ընդարձակ ուսումնասիրությամբ հանդես է եկել Գ. Այվազովսկին³⁹: Հեղինակն ասում է, որ «ուսումնասեր անձինք» առաջարկել են հրատարակել համառոտ բառգիրք նորահնար բառերի համար՝ հաճախ ֆրանսերեն բացատրություններով, որովհետև կան մարդիկ, ովքեր գրաբարը լցրել են «բարբարոսական բառերով և ոճերով»: Հեղինակը ներկայացնում է բառընտրության իր սկզբունքները, որոնց մեջ կան և՛ ընդունելի, և՛ անընդունելի դիտարկումներ: Մասնավորապես, փոխառությունները համարում է չարիք և չի խրախուսում այդ ուղղությամբ մեր նախնիների արածը: Նա նաև ճիշտ չի համարում այն տեսակետը, որ պետք է պակասեցնել բառերի քանակն ու ավելացնել մնացածների իմաստային նշանակությունները: Ավելի լավ է նոր բառեր ստեղծել, քան մեծացնել բառերի իմաստային դաշտը:

Ինչպես տեսանք, արևմտահայերենի կանոնավորման հարցերով մտահոգ մտավորականները համակարծիք են աշխարհաբարի համար քերականություն և, հատկապես, բառարաններ ստեղծելու հարցում: Ուստի պատահական չէ, որ նման աշխատությունների երևան գալն իր արձագանքն է գտնում մտավորականության միջավայրում, որոնք իրենց կարծիքներն արտահայտել են «Բազմավեպ»-ում⁴⁰: Նշենք, որ գրախոսները լույս տեսած աշխատանքների վերաբերյալ անում են նաև օգտակար դիտողություններ, տալիս են խորհուրդներ՝ հետագայում թյուրիմացություններից ու սխալներից խուսափելու համար: Նկատենք, որ 1897 թ. թիվ 5-ում (էջ 228)՝ «Հարցմունք» վերնագրի տակ, ասվում է, որ նորանոր բառարաններ են հրատարակվում, սակայն լավ կլիներ՝ ուշադրություն դարձվեր դրանց բովանդակությունը բարվոքելու վրա: Հակառակ դեպքում վնասն ավելի շատ կլինի, քան օգուտը: Հարցը քննարկման դնելու նպատակով առաջարկվում են հետևյալ հարցերը. ա) ճիշտ չի՞ լինի, եթե սկզբում բառարանագիրքները նախ հմտանան հայերենի կանոնների և քերականության մեջ, հետո ձեռնամուխ լինեն բառարանների ստեղծմանը, բ) հնարավո՞ր չէ ունենալ ակադեմիա՝ կազմված հմուտ անձանցից, որ նոր բառերը (դրանք բնորոշում է «դժոխալուր» բառով) նախ քննության ենթարկվեն, հետո նոր դրվեն գործածության մեջ: Իհարկե, մտահոգությունը տեղին է, որովհետև բառընտրության գործընթացում սխալվելու հավանականությունը մեծ էր՝ պայմանավորված հեղինակների՝ հայերենին բավարար չափով

³⁹ «Բազմավեպ», 1845, թիվ 17, էջ 267:

⁴⁰ Տե՛ս, օրինակ, «Առձեռն բառարան Հայկազնեան լեզուի».- «Բազմավեպ», 1865, թիվ 9, 10, 11, էջ 54, Ա. Բ ա գ ր ա տ ու ն ի. «Հայերեն քերականություն ի պէտս զարգացելոց».- «Բազմավեպ», 1852, թիվ 22, էջ 181:

չտիրապետելու հանգամանքով, ավելորդ շտապողականությամբ, աշխարհաբարի նկատմամբ արևմտահայոց ունեցած իրարամերժ դիրքորոշմամբ:

Այսպիսով, 175-ամյա <<Բազմավեպ>>-ը դարձավ այն պարբերականներից մեկը, որը XIX դ. ակտիվորեն անդրադառնում էր հայերենի, մասնավորապես արևմտահայերենի զարգացման գործընթացին, առաջարկում էր լուծումներ լեզվական տարբեր հարցերի առնչությամբ, փորձում <<դեղատոմսեր>> առաջարկել արևմտահայերենի կանոնարկման ուղղությամբ: Պարբերականի շոշափած բազմաթիվ հարցեր արդիական են նաև այսօր՝ պայմանավորված հայոց Միյուռքի գոյությամբ՝ արևմտահայերենին ուղղված մարտահրավերներով հանդերձ:

Թաթուլ Ասոյան – բ. գ. թ., դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի արդի հայերենի բաժնի վարիչ, Գավառի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի դեկան: Գիտական հետաքրքրությունները՝ արևմտահայերենի պատմություն, Մխիթարյան միաբանության հայերենագիտական գործունեություն, ժամանակակից հայերենի բառապաշարի և քերականական կառուցվածքի ուսումնասիրություն: Հեղինակ է 1 մենագրության, 2 ուսումնական ձեռնարկի և ավելի քան 18 հոդվածի: asoyan.60@mail.ru

REFERENCES

- Ajaryan Hr. Hayots lezvi patmutyun, h. 2, Yerevan, 1951 (In Armenian).
 Ajemyan V. Grakan arevmtahayereni dzevavorume, Yerevan, 1971 (In Armenian).
 Antabyan P. Venetiki Mkhitaryanneri hayagitakan gordsuneutyune.– PBH, Yerevan, 1968, № 4 (In Armenian).
 «Arshaloys araratean», Pariz, 1845, tiv 166 (In Armenian).
 Asoyan T. Venetiki Mkhitaryanneri ev ashkharhabari hartsere, Yerevan, 2001 (In Armenian).
 «Ardzern bararan Haykaznean lezui». – «Bazmavep», 1865, tiv 9, 10, 11 (In Armenian).
 Bagratuni A. «Hayeren kerakanutiun i pets zargatselots». – «Bazmavep», 1852, tiv 22 (In Armenian).
 «Bazmavep», 1843, tiv 1, 5, 12; 1844, tiv 1, 21; 1845, tiv 17; 1846, tiv 13, 17; 1878, tiv 1–4; 1884; 1890; 1894; 1897, tiv 55; 1898, tiv 1, 2, 4, 8 (In Armenian).
 Shtikyan S. «Bazmavep» handese. – HH GAA «Lraber hasarakakan gitutyunneri», 1993, № 4 (In Armenian).
 Sargisyan B. Ashkharhabare grabari dzerkov zargatsnelu ev kanonavorelu ev grabar lezun ashkhabari mej kendanatsnelu khndirn. – «Bazmavep», 1980, tiv 3, 4, 5 (In Armenian).
 Taradardzutean khndir. – «Bazmavep», 1897, tiv 5 (In Armenian).

ВОПРОСЫ ЗАПАДНОАРМЯНСКОГО ЯЗЫКА В «БАЗМАВЕП»-Е
(XIX век)

ТАТУЛ АСОЯН

Резюме

Ключевые слова: конгрегация Мхитаристов, периодическая печать, лексика, западноармянский язык, грабар (древнеармянский язык), «Базмавеп», грамматика, языковая политика, орфография, Венеция.

Роль периодической печати в жизни общества велика. Она напрямую отражает общественные настроения, передает огромную информацию, которая со временем превращается в исторический факт, что дает возможность «восстановить» истинный облик исторического прошлого. Именно подобная роль была отведена журналу «Базмавеп», основанному в 1843 г. венецианскими Мхитаристами.

Журнал периодически обращался к армянскому языку, в частности, ко многим как языковым так и внеязыковым вопросам, касающимся западноармянского языка. В XVIII–XIX вв. единственным фактором национальной идентичности армянского народа, не имеющего государственности при политическом и экономическом доминировании других государств, был язык. Однако, рассеяние армян по всему миру и медленное развитие западноармянского языка могло бы поставить армян перед опасностью потери родного языка. В XIX в. сверхзадача сохранения языка заставила армянскую интеллигенцию (Г. Айвазовский, Г. Маргарян, Г. Инчичян и др.) предпринимать практические шаги. Представляя реальное состояние армянского языка, в особенности западноармянского, они предложили средства для очищения словарного состава от варваризмов, стабилизации грамматической системы и развития языка.

Татул Асоян – к. филол. н., доцент, заведующий отделом современного армянского языка Института языка им. Гр. Ачаряна НАН РА, декан филологического факультета Гаварского государственного университета. Научные интересы: история западноармянского языка, арменоведческая деятельность конгрегации Мхитаристов, изучение лексики и грамматического строения современного армянского языка. Автор 1 монографии, 2 учебно-методических пособий и более 18 статей. asoyan.60@mail.ru

ISSUES OF THE WESTERN ARMENIAN LANGUAGE
IN “BAZMAVEP”
(The 19th century)

TATUL ASOYAN

Summary

Key words: Mkhitarists Congregation, periodicals, vocabulary, the Western Armenian language, Grabar (Old Armenian), “Bazmavep” (Polyhistory), grammar, language politics, orthography, Venice.

The role of periodical press in the life of society is great. It directly reflects public mood, conveys a great deal of information, which over time turns into a historical fact giving an opportunity to “restore” the true image of the historical past. Such a role was given to “Bazmavep” journal founded by the Mkhitarists of Venice in 1843.

The journal regularly touched upon the Armenian language, in particular, both linguistic and extra-linguistic issues concerning the Western Armenian language. In the 18th–19th centuries the only factor for the national identity of the Armenian people, who had no statehood and were under the political and economic dominance of other states, was language. However, the scattering of Armenians around the world and the slow progress in the development of the Western Armenian language could put Armenians in danger of losing their native language. In the 19th century the most important task of preserving the language forced the Armenian intellectuals (G. Aivazovsky, Gh. Margaryan, Gh. Inchichyan, and others) to take practical steps. Representing the real state of the Armenian language, especially the Western Armenian, they proposed means for purifying the vocabulary from barbarism, stabilizing the grammatical system and developing the language.

Tatul Asoyan – Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor, Head of the Department of the Modern Armenian Language at the NAS RA Institute of Language after H. Acharyan, Dean of the Faculty of Philology at Gavar State University. Scientific interests: History of Western Armenian language, Armenian studies of the Mkhitarists Congregation, the study of vocabulary and grammatical structure of the modern Armenian language. Author of 1 monograph, 2 teaching and methodological manuals and more than 18 articles. asoyan.60@mail.ru